

KAMEN I OZNAČAVANJE

STRUČNI PRIRUČNIK O MOGUĆNOSTIMA KORIŠTENJA KAMENA PRI OBIJEŽAVANJU INFO TOČKA

KAMEN I OZNAČAVANJE

STRUČNI PRIRUČNIK O MOGUĆNOSTIMA KORIŠTENJA KAMENA PRI OBIJEŽAVANJU INFO TOČAKA

Logatec, 2021

KAMEN I OZNAČAVANJE

Ovaj priručnik pruža pregled mogućnosti korištenja kamena u obilježavanju info točaka, daje prikaz primjera dobre prakse i potiče upotrebu ovog održivog prirodnog materijala jer se njegovim korištenjem u prostor uključuje kulturna i prirodna baština, odnosno klesarstvo i kamen lokalnog područja. U njemu ćete pronaći i pregled prednosti i ograničenja koja se odnose na uporabu kamena pri obilježavanju info točaka i pružanju informacija o raznim znamenitostima.

Priručnik nudi drukčiji pogled na označavanje te potiče i sugerira nove mogućnosti. Dio je projekta MITSKI PARK koji je nastao u sklopu programa suradnje INTERREG V-A Slovenija-Hrvatska 2014.-2020.

NA
DE
ZE
TRU

KAMEN I OZNAČAVANJE

STRUČNI PRIRUČNIK O MOGUĆNOSTIMA
KORIŠTENJA KAMENA PRI OBIJJEŽAVANJU INFO TOČAKA

UVOD	9
KAMEN – ZAŠTO I KADA?	11
DIZAJN	13
Tipografija i kamen	17
OZNAČAVANJE	21
Pregled mogućnosti korištenja	22
PREDNOSTI I OGRANIČENJA	31
Održavanje i čišćenje	33
PRIMJERI DOBRE PRAKSE	35
Mitski Park, Rodik	36
Mitski Park, Trebišća	38
Pliskina staza	40
Projekt 1001 ribnjak – 1001 priča o životu	42
Bašćanska staza glagoljice	44
Staza poezije (Poetry Path)	45
Park u mjestu Earles Meadow (The Earles Meadow Public Open Space)	46
Javna plastika u luci Chichester	47
+ VRHUNSKA TIPOGRAFIJA U KAMENU	49
Marko Drpić	50
Michelle de Bruin	53
John Neilson	54
Incisive Letterwork	57
SAŽETAK	59
POPIS IZVORA	61
Informacije i korisne poveznice	62
Popis slikovne građe	63

UVOD

Da bismo označili neki prostor, smjer kretanja, ponudili objašnjenje ili informaciju, potrebna su nam dva ključna elementa: odabrani nositelj informacije i vizualni elementi (slova, simboli, crteži). Označavanje info točaka nekome se može činiti jednostavno - postavi se ploča s (čitljivim) natpisom ili simbolom i problem je riješen. Ipak, taj zadatak i nije tako jednostavan ako se njime svojski pozabavimo u želji da ponudimo kvalitetno i trajno dizajnersko rješenje.

Svi znamo za planinarske oznake na drveću i stijenama. Također znamo i za drvene putokaze i tiskane ploče na plastičnim ili metalnim nosačima koje, kao što to možemo primijetiti na mnogim mjestima, tijekom godina mogu izbljedjeti dok drvene oznake jednostavno propadnu. Takva rješenja zahtijevaju redovito održavanje te prije ili kasnije zamjenu. Postoji velik broj mogućnosti i različnosti u označavanju, od kojih su neke kvalitetnije i trajnije od ostalih. Ipak, trajnost tiskane ploče se ni u kojem slučaju ne može izjednačiti s trajnošću natpisa i oznaka uklesanih u kamen.

(Ciglič, 1993, str. 73)

“Vizualna okamenjenost oblika daje proizvodu izrađenom od kamena dvostruki naglasak: razlog zbog kojeg je nastao i razlog da ga se čuva kao nositelja poruke. Stoga takav proizvod, uzimajući u obzir način na koji ga društvo koje je podložno promjenama razumije i prihvaća, sam po sebi sadržava odlučujući smisao prošlosti. “Razgovor” koji se odvija između čovjeka i proizvoda od kamena koji je stvorio, a koji predstavlja nekoga ili nešto, pokreće različite oblike spoznaje: od vizualizacije mita i religije do razmatranja i razumijevanja prošlosti.”

Zvona Ciglič₁

KAMEN - ZAŠTO I KADA?

*“Klesar se sagnuo i napravio čudo:
kamenu je udahnuo dušu.
Što znači trenutak
u nježnoj ljepoti kamena?
Kamen je vječnost trenutka.”*

Ivan Pertot₂

Opće je poznato da počeci korištenja kamena sežu daleko u prošlost, u prapovijest, a stvaranje stijena čak do samog početka postojanja planeta Zemlje, budući da je njezin vanjski, čvrsti sloj (litosfera) izgrađen od različitih vrsta stijena. Vremenom se upotreba kamena širila, a njegovo vađenje i obrada postupno su se razvijali. Kamen je trajan, moglo bi se reći i vječan – bio je ovdje davno prije nas i zasigurno će tu biti još dugo vremena kad nas više ne bude. Na sebi nosi zapise vremena, događaja iz daleke prošlosti. Uklesati nešto u kamen znači zapisati, zabilježiti nešto za sva vremena. Stoga je to materijal koji treba cijeliti i dobro razmisliti što i kako u njega uklesati. Svaki komad kamena je poseban, neponovljiv i jedinstven. Zadiranjem u njegovu cjelovitost obrađujemo materiju staru između milijun do nekoliko stotina milijuna godina (ovisno o vrsti kamena).

Pravi dom kamena je, u svakom smislu, Kras. Kamenoklesarska tradicija ovog područja seže daleko u povijest. Virtuoznost kamenoklesara i danas je vidljiva u brojnim svjetovnim i sakralnim objektima. Nije ništa novo činjenica da je uporaba kamena na ovom području vrlo smisljena i više nego dobrodošla. Za označavanje info točaka možda bismo mogli napraviti korak naprijed i koristiti kamen s lokalnog područja, što bi značilo da smo odabrali održivo, ekološki prihvatljivo rješenje koje ujedno naglašava vrijednost prirodne i kulturne baštine te kamenoklesarstva. Riječ je o skladnosti, povezanosti s prošlošću i okolišem te o upućivanju na njegove karakteristike.

₂ (Pertot, 2002, okrugli stol)

Unatoč činjenici da je Kras područje s najvećim brojem kamenoloma i bogatom klesarskom tradicijom, nije jedino područje gdje uporaba kamena u označavanju info točaka ima smisla. Kamen s lokalnog područja u tu svrhu može se koristiti i na drugim mjestima. Aktivnih kamenoloma ima i u drugim dijelovima Slovenije – Hotavlje, Lesno Brdo, Cezlak, Jelarji... Naravno, možda neće biti moguće svugdje dobiti velike i zdrave rezane kamene blokove, ali zadatku se može pristupiti i drugačije.

Svaki komad prirodnog kamena jedinstven je sam po sebi. Raznolika struktura kamena odražava se na njegovoj površini u obliku raznovrsnih tekstura. To je manje uočljivo kod nekih vrsta kamena čiju jednoličnu strukturu čine sitne sastavne čestice (pohorski granodiorit koji je uz to isprepleten bijelim aplitnim i pegmatitnim žilama, lipički vapnenac i sl.), dok je kod ostalih vrsta raznolikost sastavnih čestica vrlo velika i uključuje veće dijelove ili čak i cijele školjke i fosile (repenski vapnenac, ružičasti lipički vapnenac, sivi, ružičasti i crveni vapnenac s Lesnega Brda, sivi, ružičasti i crveni vapnenac iz Hotavlja, vapnenac iz Podpeči).

DIZAJN

Rezultate dizajniranja nalazimo posvuda. Dizajn igra važnu ulogu u našem životu, čak i ako ga u okolišu ne primjećujemo ili ne prepoznamo. Koliko ste već puta sjedili na neudobnoj stolici, koristili neki alat, pribor ili uređaj koji je poslužio svojoj svrsi, ali vi ipak niste bili u potpunosti zadovoljni onim što ste izradili? Ili obrnuto: je li predmet izgledao lijepo i moderno, ali nije (dobro) izvršio svoju funkciju? Koliko ste već puta zbunjeno stajali ispred samoposlužne blagajne i pitali se kamo ubaciti listić, a kamo novac? I posljednje, ali ne i manje važno – koliko ste već puta pri pogledu na informativnu grafiku odustali od čitanja zbog previše teksta ili potrošili previše vremena da biste uopće ustanovili koje informacije možete pronaći na kojem dijelu ploče?

Zbog navedenog, dizajn je vrlo važno. Cilj dizajna kao kreativne industrije je prepoznati neki problem i za njega ponuditi cjelovito rješenje. Ako je (u našem primjeru) problem neoznačena ili loše označena info točka, treba pronaći dizajnersko rješenje koje neće samo riješiti problem obilježavanja, već će uzeti u obzir i zadovoljiti i ostale aspekte dizajna.

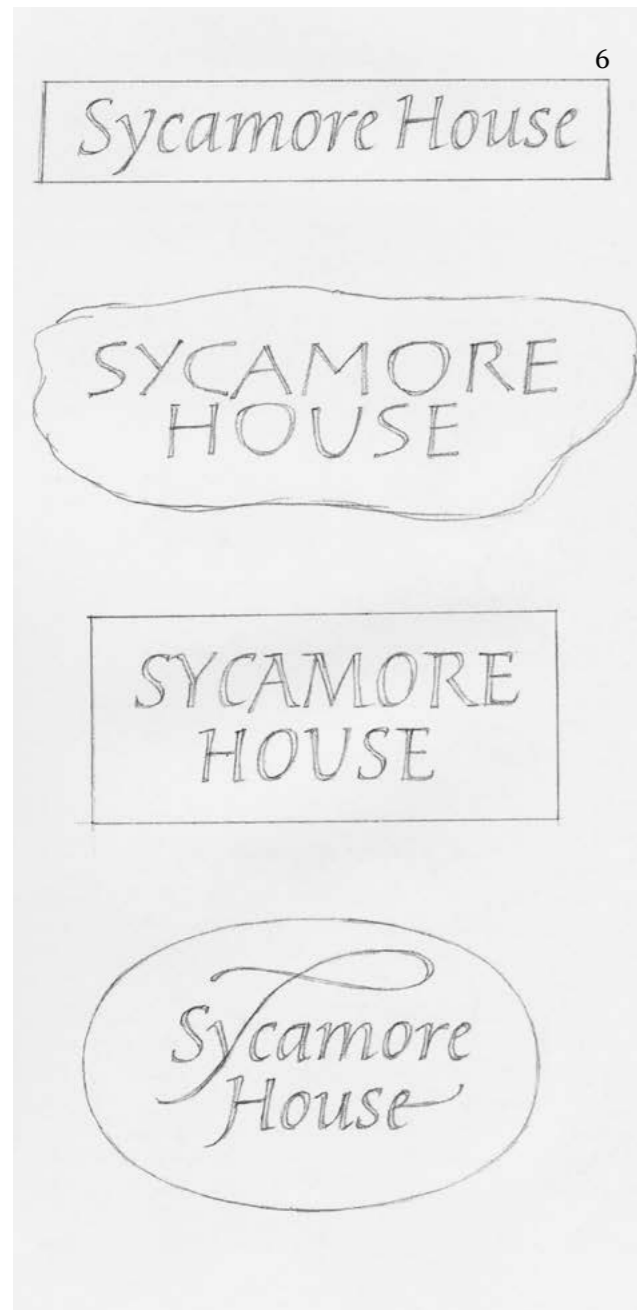
“Dobar dizajn zapravo je teže uočiti od lošeg. Razlog tome djelomično leži u činjenici da dobar dizajn toliko primjereno zadovoljava naše potrebe da je nevidljiv i služi nam bez privlačenja pozornosti na sebe. S druge pak strane, loš dizajn na očigled naglašava svoje nedostatke pa je iz tog razloga vrlo uočljiv.”

Donald A. Norman,

, (Norman, 1988, str. xi)

Funkcija ploče s natpisima i informacijama je (dobro) izvršena ako se potrebne informacije mogu dobiti na brz, jednostavan i logičan način. Kod dizajniranja na raspolaganju nam je neograničeni broj mogućnosti i različitih varijanti dizajnerskog rješenja. Te nas mogućnosti ograničavaju, a time i zacrtavaju smjer stvaranja i ostale čimbenike – sadržaj, teren, pristup lokaciji, zahtjeve naručitelja itd. Sve navedeno utječe na izbor materijala, veličinu i oblik nositelja informacija, tipografiju i površinsku obradu kamena. Svaki zadatak odnosno rješenje je drugačije, stoga ne postoji jedinstveni recept. Ovaj priručnik navodi i predstavlja razne primjere, pokušavajući tako prikazati širok raspon mogućnosti koje su dostupne prilikom dizajniranja kamena za potrebe obilježavanja.

6

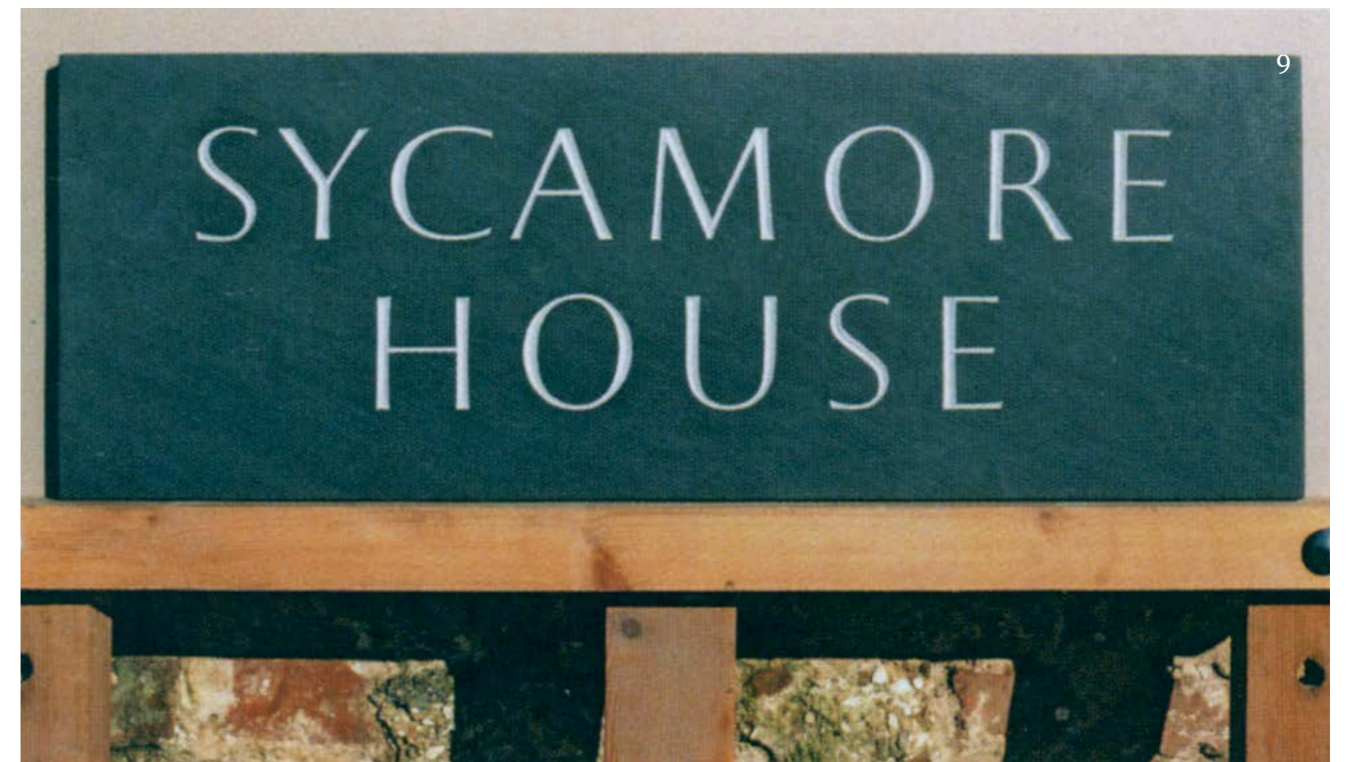

7

Već i sama promjena dviju osnovnih komponenti “markera”, nositelja informacija i tipografije nudi brojna dizajnerska rješenja. To je dobro prikazano jednostavnim, ali zornim primjerima iz knjige Toma Perkinsa *The Art of Lettercarving in Stone*. Za dizajniranje natpisa postoji bezbroj drugih rješenja. Tom Perkins je vrhunski, vodeći, priznati kamenoklesar koji svoj interes za dizajn pokazuje i nadograđuje još od 1970. godine. Prikazani su njegovi nacrti za jednostavne kamene ploče s urezanim imenom kuće. U slučajevima prikazanim s lijeve strane, oblik kamene ploče (nositelja informacija) i font mijenjaju se i tvore različite kompozicije. Neke od njih djeluju formalnije, dok su druge raznolikije, lakše (6). Odabrani idejni nacrt (7) zatim treba detaljnije i preciznije nacrtati u mjerilu 1 : 1 (8), prenijeti ga na kamen i uklesati (9).

8

9

TIPOGRAFIJA I KAMEN

Riječi, misli, imena, sjećanja i općenito sve što želimo zapisati treba imati odgovarajući vizualni oblik. Oblik koji će prepoznati i pročitati i drugi. Tipografija je gotovo neizbježna u označavanju info točaka. Premda se ponekad mogu koristiti samo simboli i piktogrami, u većini slučajeva ipak treba posegnuti za slovima.

“Tipografija je sredstvo pomoću kojeg se zapisanoj ideji daje vizualni oblik. Zbog opsega i raznolikosti raspoloživih fontova, odabir komponenata vizualnog oblika može snažno utjecati na čitljivost ideje i čitateljev osjećaj za nju. Tipografija predstavlja jedan od najutjecajnijih elemenata na značaj i emocionalnu snagu dizajna. Može stvoriti neutralan učinak ili pobuditi strasti, simbolizirati umjetničke, političke ili filozofske pokrete ili izraziti osobnost pojedinca ili neke organizacije.”

Gavin Ambrose, Paul Harris⁴

Ljudi su često iznenađeni činjenicom da netko ručno urezuje slova u kamen. Pitaju ne može li se to raditi strojem. Naravno da može. Barem do neke granice. No, kao što ručno izrađena keramička posuda nije isto što i posuda izrađena u tvornici, tako je i svaki djelić ručno urezanog natpisa rezultat izravnog, ljudskog postupka. Osim toga, kamenorezac sam oblikuje slova i ne koristi fontove koje je koristio netko drugi i u neku drugu svrhu. A to je od ključnog značaja.⁽⁵⁾

⁴(Ambrose in Harris, 2005, str. 6)

⁵(Perkins, 2007, str. 5)

Urezivanje slova u kamen zahtijeva puno znanja, osjećaja, ustrajnosti i vremena. Preporučuje se da osoba koja urezuje slova posjeduje i odgovarajuća znanja iz kaligrafije i tipografije. Da zna kreirati, odnosno odabrati prikladan font koji će odgovarati određenoj svrsi i tehnici izrade. Da je sposoban kombinirati dizajn i izvedbu. Očuvanje i prenošenje znanja na mlađe generacije od presudnog su značaja.

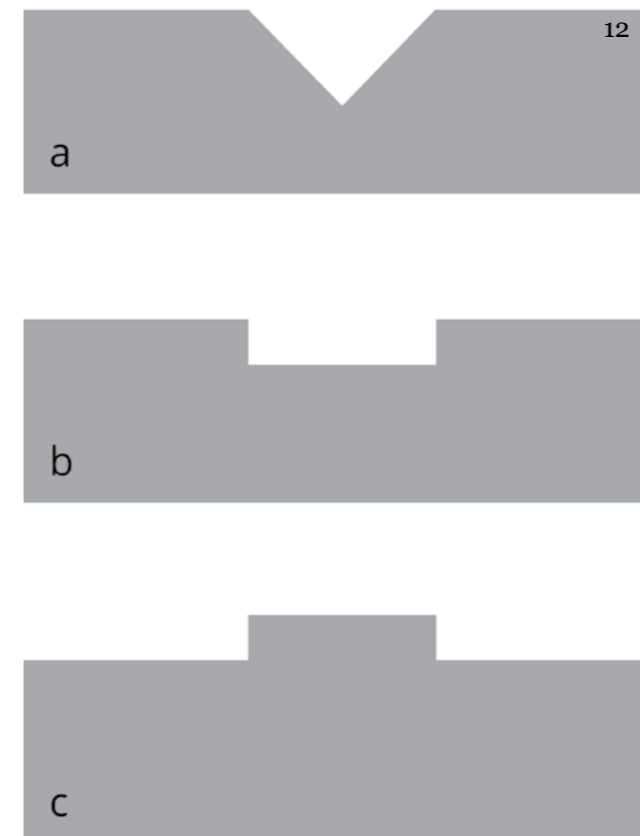
Nakon odabira fonta slijedi izvedba. Jedno je uvjetovano drugim – postoji nekoliko različitih načina urezivanja, a prilikom dizajniranja slova treba imati na umu način na koji će ih se urezivati. Slova koja su prikladna za urezivanje u površinu nisu prikladna za korištenje tehnike “podignutih” odnosno reljefnih slova i obrnuto.

Kamenoklesarstvo u Sloveniji još uvijek nije dobilo svoje zasluženno mjesto i u većini slučajeva pojavljuje se odvojeno u dvije struke – kaligrafi i tipografi s jedne, a klesari i kamenoresci s druge strane. Vrhunski primjer majstora kamenoklesara koji združuje obje struke je Marko Drpić. Drugdje u svijetu postoje organizacije koje se bave takvim djelatnostima, organiziraju tečajeve, školovanja, čak nude stipendije za mlade ljude koji se žele školovati za kamenoklesare i na taj način sačuvati kulturnu baštinu. Primjer takve neprofitne organizacije je The Lettering Arts Trust koja postavljanjem izložaba i organiziranjem obrazovnih programa potiče i promiče umjetnost slova, prije svega kamenoklesarstvo. Sav novac ulažu u stručnu praksu i razne druge vrste stručnog osposobljavanja kako bi se sačuvalo ovo dragocjeno znanje, nasljeđe.

Graviranje slova u kamen najčešće se vrši urezivanjem V-utora (12a). Takvo slovo je produbljeno, doslovno urezano u površinu, a između produbljenih površina koje se susreću na najnižoj točki rezbarenja nastaje kut od 90stupnjeva. Kut ili dubina urezanog utora utječe na kontrast površine i sjene, a time i na čitljivost slova. Što je slovo dublje urezano, to je kontrast veći. Slova se mogu urezati i u površinu tako da nastane U-utor. Taj utor izgleda kao da je obris slova samo produbljen (12b). Reljefna ili podignuta slova nastaju odstranjivanjem (spuštanjem) cijele površine oko slova do određene dubine (12c). Izrada takvih slova zahtijeva više vremena jer treba odstraniti više materijala i neprestano paziti na dubinu urezivanja. Površina pozadine može biti obrađena na više načina: – može biti glatka, mogu se vidjeti

tragovi alata i sl. Jedna od inačica ove metode je ograničavanje oduzetog područja oko slova na manje područje oko natpisa ili riječi. Na taj način slova i površina ostaju na istoj visini. Izgled slova određen je dubinom oduzetog negativnog prostora oko slova – primjer: Teucer Wilson, nadgrobni spomenik (13). Naravno, postoji još mnogo inačica i kombinacija. Ipak, u svim se slučajevima posebna pozornost mora posvetiti odabiru odgovarajućeg fonta.

14

15

16

17

OZNAČAVANJE

Označavanje kamenom nije ništa novo niti iznenađujuće. Sačuvani zapisi u kamenu svjedoče o davnim civilizacijama, kamenjem se označavaju granice, pokazuje smjer na raskrižjima... Na Krasu je ostalo sačuvano brojno granično kamenje i kameni putokazi. Neki su jednostavni, a drugi detaljno izrađeni, zahtjevni i majstorski dizajnirani. Na graničnom kamenu između Križa i Tomaja (Croce, Tomai) uklesana je godina 1819. (14, 15). Kameni putokaz (16) nalazi se i u Dutovlju, gdje nas na raskrižju usmjerava prema Komenu (Comeno), Štanjelu (S. Daniele) i Opčinama, odnosno Trstu (Opicina, Trieste). Sličan, ali jednostavniji putokaz nalazi se na raskrižju puteva u blizini sela Štorje (17). Usmjerava nas prema Štanjelu (Kazlje, Stanjel, Gorica) i prema Vipavi (Vrabče, St. Vid, Vipava).

Stoga su razni proizvodi izrađeni od kamena nekoć služili za označavanje granica posjeda, ukazivanje smjera kretanja ili čuvanje važnih podataka, datuma i sl. Razvojem turizma pojavila se drugačija potreba za označavanjem. Trebalo je istaknuti značajke i posebnosti neke lokacije, spomenuti poznate i zaslužne pojedince ili organizacije, obilježiti planinarske, tematske, poučne staze i slično. Čini se da nam za potrebe obilježavanja u svrhu turizma danas treba više prostora za tekst i da želimo upečatljivije i lakše uočljive oznake te da oznakama i informativnim pločama dodajemo zemljopisne karte, fotografije, ilustracije i sl. Naravno, sve navedeno se ne može prevesti ili prenijeti u kamen. Teško je zamisliti izrezbarene fotografije i detaljne zemljopisne karte isklesane u kamenu. A to nam nikako nije namjera. Danas postoji ogroman broj vizualnih slika. Susrećemo ih na svakom koraku, na svim mogućim zaslonima, plakatima, letcima, u knjigama, časopisima - jednom riječju posvuda. U informacije koje nam nude turističke ploče uglavnom se ni ne upuštamo. Sve tamo ponuđeno može se naći na internetu ili u knjigama, što znači da se takvim informacijama možemo pozabaviti i kasnije. Sve nam se to nudi na dlanu

u obliku pametnog telefona koji nam je uvijek na raspolaganju. Iz toga proizlazi da će možda biti potrebno ponovno razmisliti o drugačijem, svježem pristupu i rješenjima za označavanje turističkih destinacija. Iako nas ovo može dovesti do uvjerenja da novo rješenje nastaje iz nečega što je poznato već stoljećima.

Možda čak i nije pogrešno markere za označavanje nečeg važnog u prirodi izraditi od prirodnog materijala i u neupadljivom obliku koji će biti u skladu s prirodom i ponuditi tek nekoliko osnovnih informacija umjesto nekoliko odlomaka teksta. Marker može sadržavati i savjet o tome gdje pronaći više podataka i informacija o određenoj temi. Svođenjem sadržaja na minimum pozornost posjetitelja možda neće privlačiti samo marker, već i sama destinacija, čime ne činimo ništa loše jer nikome ništa ne uskrađujemo. Odabirom odgovarajućeg materijala i promišljenom vizualnom slikom markera, unatoč činjenici da je manje zatrpan informacijama, možemo biti još rječitiji. U nekim slučajevima, to može predstavljati još bolje rješenje.

PREGLED MOGUĆNOSTI KORIŠTENJA

Sljedeći primjeri, koji nisu uvijek namijenjeni označavanju info točaka, prikazuju neke od brojnih mogućnosti korištenja kamena u svrhu obilježavanja. Neko kamenje koje je uključeno u odabir postavljeno je okomito, drugo je položeno na zemlju, neko se nalazi u prirodi, drugo u zatvorenom prostoru, neki markeri su urezani izravno u zid, kamenu gromadu ili neobrađenu stijenu, neki su čak obješeni o grane drveća ili postavljeni na klupama.

Odabrani primjeri ne prikazuju uspjehe slovenskih majstora, već nas upoznaju s radovima nastalim u inozemstvu, i to samo zato što su ti radovi sadržajni, većeg formata, možda čak i inovativniji i kod nas bi ih bilo uzaludno tražiti i pronaći. Predstavljene mogućnosti korištenja kamena zasigurno nadopunjuju primjeri dobre prakse obilježavanja info točaka koje slijede u nastavku, a uključuju i one iz Slovenije.

The Present Order (18, 19) – jedanaest velikih kamenih blokova postavljeno je uz jezero parka Little Sparta u Škotskoj. Zajedno sa suprugom Sue, park je kreirao umjetnik Ian Hamilton Finlay. U gornjoj plohi svakog bloka ugravirana je jedna riječ, a cijeli tekst glasi: “Trenutni poredak predstavlja nered u budućnosti. Saint Just.” Slova je isklesao Nicholas Sloan. ⁽⁶⁾

Llanbradach (20) je naselje u južnom dijelu Walesa. Ime naselja protumačio je i kreirao Alyosha Moeran. Kamenje je postavljeno okomito, jedno uz drugo, slovo po slovo. ^{(7), (8)}

⁶ (Little Sparta: The Garden of Ian Hamilton Finlay, 2020)

⁷ (Llanbradach – Wikipedia, 2020)

⁸ (The Lettering Art Trust: Public installations, 2020)

25

26

27

28

Veliki reljef (10 x 5 m), uklesan u kamenu zid engleske bolnice Batley Health Centre (25-27), na vrhu ima poseban detalj. "Prozor" se sastoji od preklapajućih listova, a međuprostor je prazan (isklesan). Djelo je dizajnirao i izradio Alyosha Moeran.⁽¹²⁾

Klupe s urezanim natpisima (28, 29) – Martin Cook izrađuje klupe (i stolove) u kombinaciji drveta i kamena ili samo od kamena s urezanim posvetama, stihovima...⁽¹³⁾

29

¹² (Alyoshastone: Public Art, 2020)
¹³ (Martin Cook Studio: Garden Carvings, 2020)

Kamena pločica s urezanim monogramom poznatog slikara i grafičara Albrechta Dürera (30, 33) privezana je kožnom trakom i obješena o granu drveta. Ovo zanimljivo rješenje također se nalazi u već spomenutom parku Litte Sparta i djelo je zajedničkog rada Iana Hamiltona Finlaya i Nicholasa Sloana.⁽¹⁴⁾

Ova tanka oznaka manjih dimenzija (49 x 56 cm) izrađena je od velškog škriljevca (31, 32) i označava platanu smještenu u istočnom dijelu vrta koledža Jesus u Cambridgeu. Izradio ju je Kevin Cribb.⁽¹⁵⁾ Na njoj je urezano čak sedam redaka teksta, što znači da je riječ o vrlo malim slovima i pedantno izvedenom zahtjevnom radu.

¹⁴ (Little Sparta: The Garden of Ian Hamilton Finlay, 2020)

¹⁵ (Perkins, 2007)

PREDNOSTI I OGRANIČENJA

Trajnost prirodnog kamena jedan je od razloga za odabir ovog materijala za označavanje. Premda na odabir materijala utječu razni čimbenici (vrsta kamena, klima i onečišćenje, zaštita, održavanje), kamen je ipak jedan od trajnijih materijala. Prirodni kamen je ekološki prihvatljiv. Ako ga smjestimo u prirodu, riječ je o manjem zadiranju u okoliš, kako materijalno, tako vizualno. Korištenjem lokalnog kamena u prostor ugrađujemo prirodnu i kulturnu baštinu okoliša. Sam po sebi, kamen nosi zapis vremena i priča o prostoru u kojem se nalazi. Kamen je trodimenzionalni medij koji omogućuje reljefni i skulpturalni prikaz informacija. Postavljanjem dovršenog, dobro osmišljenog i dizajniranog predmeta izrađenog od ekološki prihvatljivog kamena dodajemo vrijednost prostoru u koji ga smještamo. Kamen je dragocjeni prirodni materijal. Koristeći ga i smještajući u prostor, povećavamo vrijednost kako prostora tako i kamena, poboljšavamo odnos prema tom materijalu i radu s njim te ističemo prirodno bogatstvo i uključujemo kulturnu baštinu. Održavanje kamena u osnovi je jednostavno. Postoji nekoliko načina zaštite i održavanja, od kojih niti jedan nije previše zahtjevan. Nekoliko osnovnih informacija o tome pronaći ćete u poglavlju "Održavanje".

S druge strane pak, odluka o korištenju kamena u svrhu obilježavanja nailazi i na određena ograničenja. Cijena prirodnog kamena, postupaka izrade i montaže sigurno je veća u usporedbi s ostalim, češće korištenim materijalima za označavanje. Postupak obrade kamena traje duže. Montaža je također zahtjevnija jer zbog težine komada većih dimenzija treba voditi računa i o mogućnostima transporta i podizanja kamena. S tim je povezana i dostupnost lokacije na koju smo ograničeni s obzirom na prijevozna sredstva i uređaje za podizanje. Ako želimo zadržati izgled kamena kakav proizvod ima u trenutku

postavljanja, bit će potrebno osigurati redovito (godišnje) održavanje kamena. Ako želimo postići izgled koji kamen dobiva s godinama uslijed djelovanja prirodnih procesa i čimbenika (patina), održavanje će biti manje zahtjevno i provodi se tijekom dužeg vremenskog razdoblja.

PREDNOSTI:

- trajnost (izdržljivost i dugi vijek trajanja),
- prirodni materijal (ekološki aspekt),
- uključivanje prirodne i kulturne baštine,
- ogromne mogućnosti dizajnerskih rješenja,
- raznolikost i estetski aspekt različitih vrsta kamena,
- jednostavno održavanje,
- veća vrijednost prostora, odnosno destinacije.

OGRANIČENJA:

- cijena (skuplji materijal),
- postupak izrade zahtijeva više vremena,
- postavljanje (zahtjevnije i vremenski opsežnije),
- transport (ograničenja terena),
- redovito (godišnje) održavanje (za održavanje izgleda).

ODRŽAVANJE I ČIŠĆENJE

Trajnost proizvoda od kamena, između ostalog, ovisi o tome je li postavljen u zatvorenom ili otvorenom prostoru. Proizvodi od kamena koji su postavljeni u zatvorenom prostoru nisu izloženi vremenskim utjecajima pa su stoga trajniji. Izloženi su drugim opasnostima (mrlje, sredstva za čišćenje). Pri označavanju info točaka pomoću kamenih markera korisnije su informacije o održavanju i zaštiti markera postavljenih u vanjskom prostoru, stoga neke od njih navodimo u nastavku.

Pojam “vanjski kamen” odnosi se na kamen koji se postavlja u vanjski prostor u kojem su temperatura, vlaga i onečišćivači zraka isključivo ili uglavnom uvjetovani prirodnim silama. Redovito čišćenje i održavanje idealno je rješenje za očuvanje vanjskog kamena. Rutinsko održavanje treba uključivati povremeni pregled površine zbog strukturnih nedostataka, pomicanja ili bojenja. Barem jednom godišnje (ovisno o vremenu), kamen također treba očistiti ispiranjem vodom. Time se sprječava nakupljanje zemlje i mahovine, algi, lišajeva i sl. Ovisno o vrsti materijala, obradi i nakupljenim česticama, povremeno će ga trebati i očetkati. Preporučuje se korištenje mekane četke. Njome nježno očistite površinu kamena.

Ako se kameni proizvod ne čisti redovito, treba koristiti nešto grublje metode. U tom se slučaju preporučuje čišćenje vodom pod pritiskom. To je najjeftinije i najučinkovitije rješenje.⁽¹⁶⁾ Ipak, taj se postupak preporučuje samo u slučaju ako na kamenu ne postoje mehanička oštećenja površine, odnosno ako ima čvrstu strukturu. Pjeskarenje se ne preporučuje jer je previše agresivno i, zajedno s nečistoćama, uklanja i tanak sloj površine proizvoda. Za uklanjanje tvrdokornih nečistoća mogu se koristiti i druga odgovarajuća sredstva za restauraciju. Primjerice, postoje specijalne paste koje se nanose na površinu i stvaraju film koji se nakon određenog

vremena, zajedno s nečistoćama, pažljivo ukloni s površine. Ukoliko se radi o masnim i drugim mrljama (vandalizam), mogu se koristiti i ostala specijalna sredstva za čišćenje. Za savjet o složenijim postupcima obratite se stručnim osobama, restauratorima.

Za zaštitu proizvoda od kamena mogu se koristiti i posebni premazi za zaštitu površine od vanjskih utjecaja. Postoje dvije glavne vrste premaza: prvi su izrađeni od voska, akrila i drugih plastičnih spojeva i koriste se za zaštitu površine kamena od vode, ulja i ostalih nečistoća. Ova vrsta premaza ostaje na površini i štiti kamen od vanjskih utjecaja. Druga vrsta premaza ima impregnirajući učinak, odnosno prodire ispod površine kamena, što ga čini vodootpornim. Ti su premazi uglavnom hidrofobni, a neki od njih su i otporni na ulja i masne mrlje. Karakteristika ovih premaza je da ne propuštaju vodu u unutrašnjost kamena i omogućavaju nesmetani izlazak vlage iz unutrašnjosti kamena. Kada i za koji premaz se odlučiti ovisi o proizvodu, okolišu, izgledu proizvoda itd. U principu, za premaz se odlučujemo kada:

- postoji velika vjerojatnost zaprljanja proizvoda,
- koristimo premaz kao pomoć pri redovitom održavanju izgleda proizvoda,
- vremenski utjecaji mogu (ili već jesu) promijenili površinu kamena,
- želimo zadržati prvobitni izgled proizvoda od kamena,
- postoji velika mogućnost ispisivanja grafita i drugih vrsta vandalizma u okolišu.⁽¹⁷⁾

¹⁶ (Restoration and Maintenance, 2016)

¹⁷ (Restoration and Maintenance, 2016)

PRIMJERI DOBRE PRAKSE

Primjeri obilježavanja kamenjem (posebno na Krasu) nisu rijetki, ali neki od njih ipak su složeniji i promišljeniji od drugih. Slijedi izbor primjera dobre prakse obilježavanja ruta i turističkih destinacija pomoću kamenih markera u Sloveniji i inozemstvu. U nekim izloženim slučajevima kameni marker ukazuje na postojeću turističku atrakciju, prirodnu ili kulturnu baštinu, dok je situacija ponegdje i obrnuta – postavljanjem visokokvalitetnih kamenih elemenata na određeno mjesto, upravo zbog toga mogu postati zanimljivi turistima.

Svrha ovog priručnika je istaknuti bolje primjere, prikazati mogućnosti i potaknuti dizajnere i izvođače da u postupak obilježavanja više puta (promišljeno) uključuju kamen. Većina prikazanih primjera iz Slovenije je s Krasa, što ima smisla jer

je kamenoklesarstvo najrasprostranjenije upravo na ovom području, a kamen susrećemo gotovo na svakom koraku. Slovenija je bogata različitim kamenjem, među kojim nalazimo i one pogodne za obradu i korištenje u svrhu obilježavanja. Stoga bi se ovaj održivi način obilježavanja mogao koristiti i u ostalim regijama.

MITSKI PARK, RODIK

Mitski park predstavlja najopsežniji primjer obilježavanja info točaka pomoću kamenih markera u Sloveniji, a vjerojatno i šire. Potreba za očuvanjem prirodne i kulturne baštine ogleda se u prekograničnoj turističkoj destinaciji koja svojim sadržajem povezuje Sloveniju i Hrvatsku. Na temelju mitske tradicije vezane uz određene točke u krajoliku, u Rodiku su postavljeni kameni markeri za označavanje smjera kretanja, pragovi i kiparske interpretacije tradicije, odnosno predaje izrađeni od dvije vrste kamena, repenskog vapnenca u donjem (flišnom) dijelu i od pješčenjaka u gornjem (brkinskom) dijelu staze koja vodi kroz Mitski park. Zbog opsežnosti projekta, u provedbi je sudjelovalo 20 osoba čija su imena navedena na pojedinim lokacijama i u mobilnoj aplikaciji.

LOKACIJA: Rodik, Slovenija
SVRHA: označavanje pješačke i biciklističke staze i mjesta povezanih s tradicijom okoliša

ELEMENTI:

- oznake ruta (13 komada)
- skulpture (28 skulptura ili komada)
- pragovi (12 komada)

GODINA: 2020.

AUTORI:

- Marko Drpić (oznake ruta)
- Špela Šedivy, Damjan Švara, Sibila Leskovec i drugi (skulpture)
- Marko i Marika Pogačnik (prostorni raspored Baba)

MATERIJAL: repenski vapnenac, flišni pješčenjak

Lokacije na fotografijama: Njivice (37), Cikova jama (38), Kobilja glava (39), Pod lisičino (40)

MITSKI PARK, TREBIŠĆA

U naselju Trebišća iznad Mošćeničke Drage, na tematskoj stazi Mitskog parka najprije nailazimo na kamena vrata s urezanim simbolima Mokoši, boga Peruna i njihove djece (sunce, mjesec i zvijezde) (44) i na simbole obilja urezane s druge strane vrata (42). Kad dođemo do naselja, primjećujemo i ostale kamene skulpture (mlinski kamen (41), zrno raži i zobi (43), žrtvenik...).

LOKACIJA: Trebišća, Hrvatska
SVRHA: označavanje prijelaza u mitsku krajinu i tumačenje predaje
ELEMENTI:

- glavna vrata Perunovog svijeta
- zrno raži i zobi
- tri mlinska kamena
- žrtvenik
- stope vodioca

GODINA: 2020.
AUTOR: Ljubo de Karina
MATERIJAL: istarski vapnenac – kanfanar

PLISKINA STAZA

Tematska kružna staza s klasičnim informativnim pločama pruža uvid u posebne značajke krške Gmajne, vrste ptica koje obitavaju u ovom području, ribnjaka, bara itd. Ova poučna staza označena je kamenim markerima. Za označavanje su korišteni prirodni, pronađeni i neobrađeni komadi kamena u koje je urezan simbol sela, ovca. Položaj ovce (smjer u kojem joj je okrenuta glava) pokazuje smjer kretanja (45, 46). Ako je ovca okrenuta prema vama (47), stigli ste do odmorišta ili točke za razgledavanje neke zanimljivosti, odnosno informativne ploče. ⁽¹⁸⁾

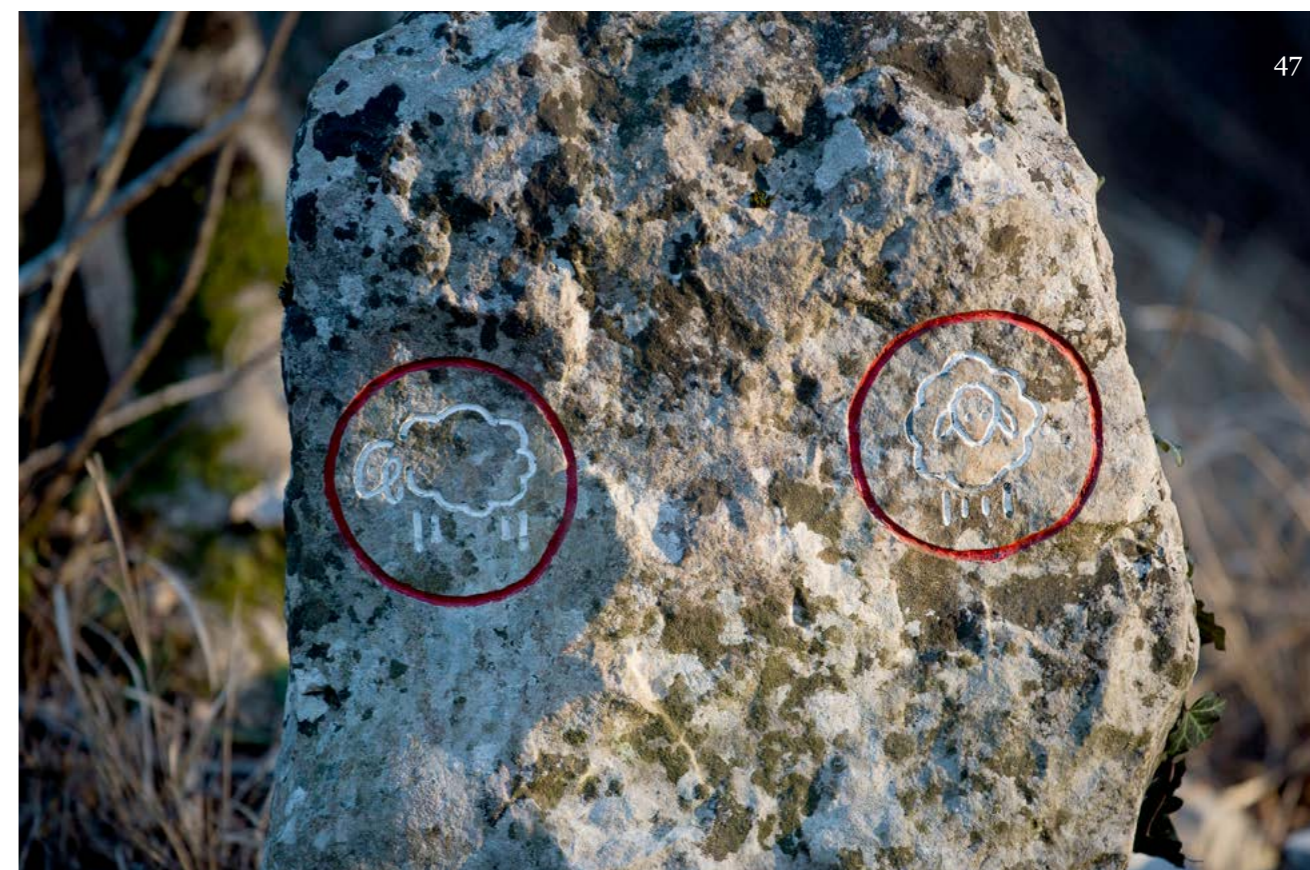

45

46

LOKACIJA: Pliskovica, Slovenija
SVRHA: označavanje tematske staze
ELEMENTI: oznake ruta
GODINA: 2003.
AUTORI: Lejla Zadel (simboli), Jernej Bortolato (izvedba)
MATERIJAL: lokalni vapnenac

47

¹⁸ (Visit Kras: Pliskina Pot, 2020)

PROJEKT 1001 RIBNJAK – 1001 PRIČA O ŽIVOTU

U vremenu između lipnja 2005. i prosinca 2007. (između ostalih aktivnosti), čak 17 ribnjaka obnovljeno je u velikom projektu zaštite ribnjaka. Za označavanje su uglavnom korišteni prirodni komadi kamena u kojima su bili urezani natpisi – naziv i godina obnove, primjerice Podkal (48) i Kal pri Vrabcih (49), oba u mjestu Dane pri Divači. Izuzetak su ribnjaci u Tupelču i Pliskovici. U prvom slučaju obrađeni su komadi kamena jer se radi o više urbanom okruženju (ribnjak se nalazi u selu), dok je u drugom naziv ribnjaka urezan u kamenu klupu (50).^{(19), (20)}

48

49

LOKACIJA: mjesta u Primorskoj, Slovenija
SVRHA: označavanje obnovljenih ribnjaka
ELEMENTI: markeri s uklesanim nazivima
GODINA: 2006.
AUTOR: Marko Drpić
MATERIJAL: lokalni vapnenac

50

¹⁹ (Maher, 2007)
²⁰ (Kodele Krašna, I., julij 2020 [osobna komunikacija])

BAŠČANSKA STAZA GLAGOLJICE

Pot glagolice je projekt koji je udruga Sinjali započela 2006. godine. Ideja je bila izraditi po jednu kamenu skulpturu za svako slovo glagoljice. Projekt se pokazao vrlo uspješnim – izrađeno je 35 skulptura, odnosno kamenih slova glagoljice. Četiri skulpture rad su akademskog kipara Ljuba de Karina (51, 52) i veće su od ostalih koje su izradili studenti kiparstva s akademija u Osijeku, Rijeci, Splitu, Ljubljani, Grazu i Pragu. Ovaj je projekt izuzetno uspješan primjer rada lokalne zajednice na unapređenju turističke ponude, a ujedno je izvrstan vodič za brojne manje poznate lokacije. ⁽²¹⁾

LOKACIJA: Baška i okolica
INICIJATIVA I IZVEDBA: Sinjali – društvo za kulturu, ekologiju i tradiciju
SVRHA: označavanje važnih lokacija i poboljšanje turističke ponude
ELEMENTI: monolitne skulpture, vezane za slova glagoljice
GODINA: 2006.–2009.
AUTORJI: Ljubo de Karina i drugi
MATERIJAL: istarski vapnenac – kanfanar i lokalni kamen s Krka

51

52

²¹ (Bašćanska staza glagoljice, 2020)

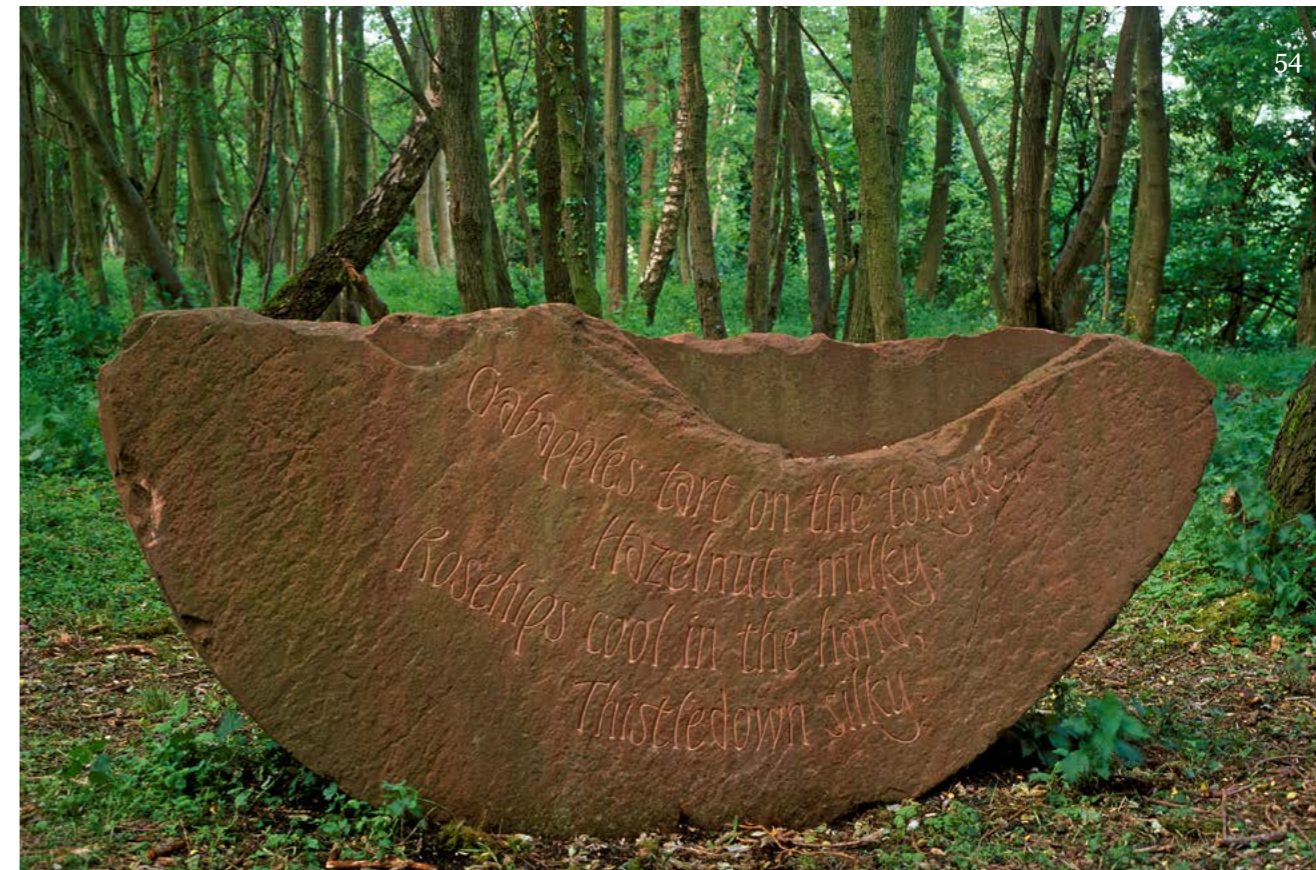
STAZA POEZIJE (POETRY PATH)

Staza poezije u okolini naselja Kirkby Stephen bavi se odnosom lokalnog brdskog seljaka prema prekrasnoj prirodi doline Eden. Dvanaest kratkih pjesama urezanih na različitim kamenim elementima napisala je poznata pjesnikinja Meg Peacocke, a dizajnirala i urezala u kamen kamenoklesarica Pip Hall. Pojedinačni komadi (53, 54) su u intervalima postavljeni duž kružne staze s obje strane rijeke Eden. Svako pjesmi dodan je reljefno isklesani motiv. Zajedno prikazuju aktivnosti lokalnog seljaka vezane uz svaki mjesec u godini. Uz pomoć papira i bojice posjetitelj može precrtati reljefni motiv i ponijeti ga sobom kući. Cilj staze je u krajolik unijeti trajno i sveobuhvatno interpretacijsko iskustvo, što istovremeno šalje snažnu poruku o ulozi seljaka u održavanju poljoprivrede u planinama i njegovom odnosu prema prirodnom okolišu. ⁽²⁴⁾

LOKACIJA: Kirkby Stephen, Engleska
SVRHA: približiti život lokalnih seljaka i tijekom godišnjih doba
ELEMENTI: kamene ploče s urezanim stihovima i reljefnim motivima
GODINA: 2004.
AUTORICA: Pip Hall

53

54

²⁴ (Visit Eden: Kirkby Stephen Poetry Path, 2020)

PARK U MJESTU EARLES MEADOW (THE EARLES MEADOW PUBLIC OPEN SPACE)

Stanovnici mjesta Earles Meadow u Engleskoj ponose se svojim veličanstvenim, 270 godina starim hrastom, središnjom točkom područja koje se tijekom godišnjih doba neprestano mijenja. 2013. godine je na ulazu u ovo područje postavljen veliki kameni marker (55), čime je dobilo još jednu znamenitost, kamen težine 1,7 tona s urezanim nazivom mjesta i reljefnom interpretacijom starog hrasta.

Autori su se odlučili za korištenje lokalnog komada kamena (Horsham stone) koji su (osim slova i reljefa) ostavili u njegovom prirodnom obliku. Kamen se uzdiže dobra dva metra u visinu, širok je jedan metar, a debljina mu je oko 25 cm. Dizajn i izvedba povjereni su kamenoklesaru Christopheru Elseyu. Većina sredstava za provedbu prikupljena je donacijama i sponzorstvima lokalnog stanovništva, a ostatak je osiguralo župno vijeće na čijem se zemljištu nalaze obje znamenitosti. Marker ima ulogu dugotrajne promocije očuvanih parkova, livada i šuma. ⁽²²⁾

LOKACIJA: Earles Meadow, Engleska
ELEMENT: kameni marker s natpisom
AUTOR: Christopher Elsey
GODINA: 2013.
NARUČITELJ: lokalna zajednica
MATERIJAL: lokalni kamen

²² (Earles Meadow: The Horsham Stone, 2020)

JAVNA PLASTIKA U LUCI CHICHESTER

U sklopu strategije za razvoj umjetničkog stvaralaštva u Chichesteru, koja ima za cilj omogućiti postavljanje umjetničkih djela u javni prostor i to prije svega u manje ruralne zajednice, u luci toga grada postavljena je javna skulptura (56). Umjetničko djelo postavljeno je kao spomen na brodogradilište izgrađeno 2014. godine. Skulptura je izrađena od jednog komada vapnenca (Ancaster) i postavljena je na podnožje izrađeno od lokalnog kamena (Horsham). Podnožje ima prirodno valoviti oblik koji otkriva način na koji je nastao kamen (drevno morsko dno). U izvedbi i dizajniranju sudjelovali su Christopher Elsey (kamenoklesar) i Alyosha Moeran (kipar). U pomoć im je priskočio Thomas Sargeant, koji je u to vrijeme bio šegrt spomenutog majstora slova. Osnovni oblik skulpture oponaša oblik kobilice, a u donjem dijelu urezani su pojmovi iz nautičkog rječnika. Slova su ručno oblikovana i urezana. ⁽²³⁾

LOKACIJA: pristanište Chichester
ELEMENTI: skulptura s urezanim riječima
AUTORI: Christopher Elsey, Alyosha Moeran
GODINA: 2015.
NARUČITELJ: Premier Marinas Ltd.

²³ (Elsey, C., 10. 2. 2021 [osobna komunikacija])

+

VRHUNSKA TIPOGRAFIJA U KAMENU

Odabiru dobrih praksi dobro je dodati još nekoliko primjera dobrih dizajnerskih rješenja. Pritom se ne radi o označavanju turističkih ruta, nego nam takva rješenja mogu ocrtati širinu mogućnosti oblikovanja slova u kamenu. Naravno, postoji bezbroj mogućih dizajnerskih rješenja i inačica. Odabrana djela svjedoče o majstorstvu klesanja i podižu razinu oblikovanja slova u kamenu na višu razinu.

Za neke primjere moglo bi se reći da su više umjetničko djelo nego “korisni” natpisi urezani u kamen. Slova na površini ili urezana u nju djeluju kao uzorak, tekstura i na prvi pogled nisu čitljiva. Ipak, ostali primjeri su čitljivi, promišljeni, jednostavni i toliko savršeni da su upravo zbog toga i suvišni.

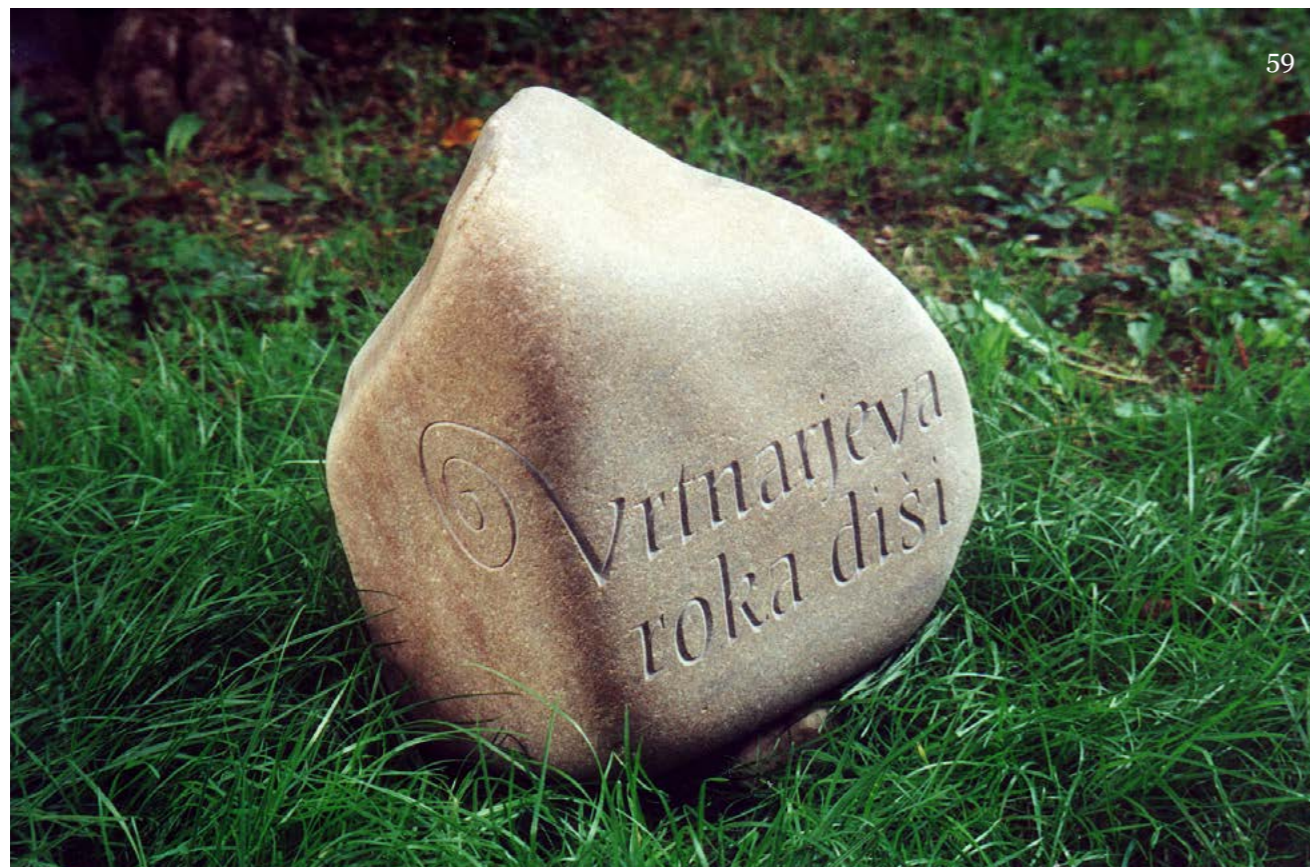
58

MARKO DRPIĆ

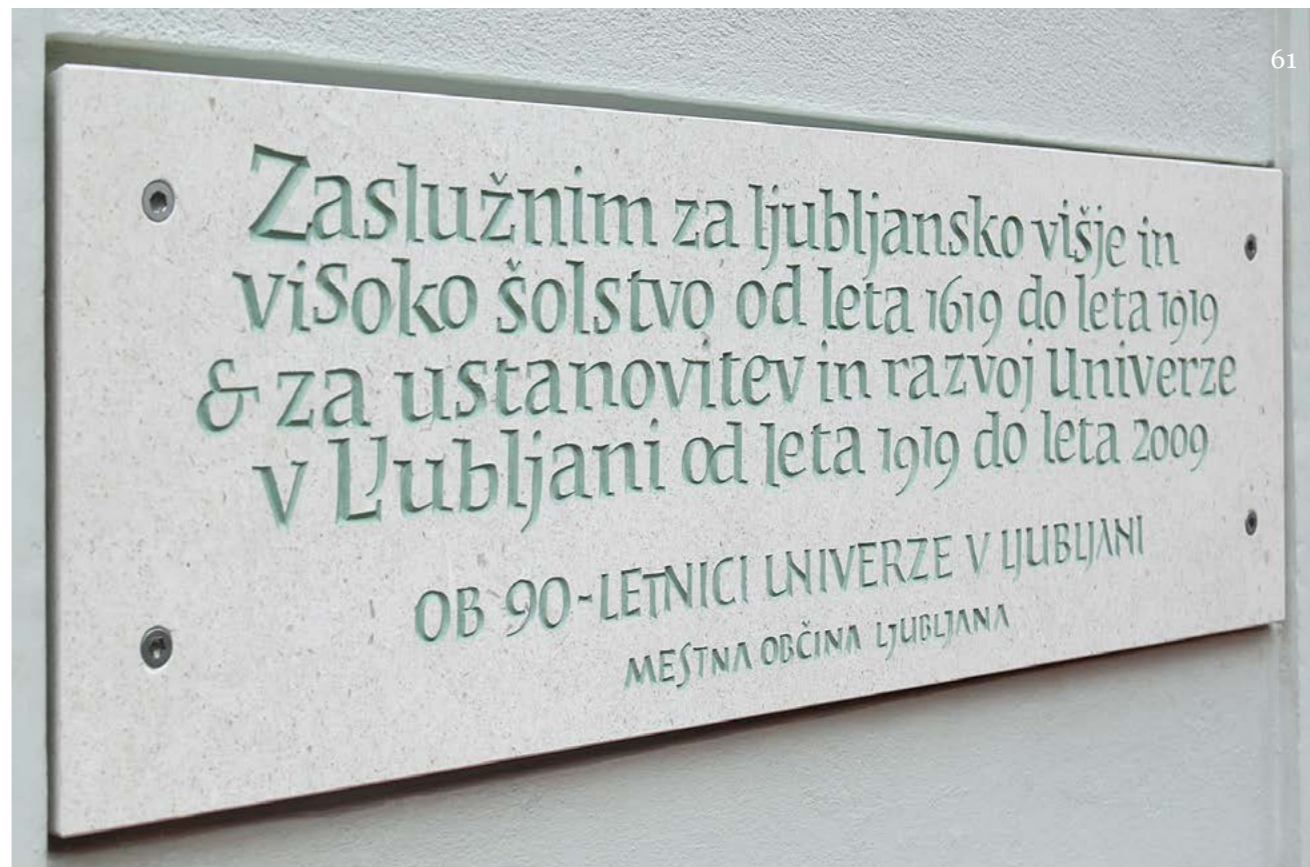
Marko Drpić je kaligraf, kamenoklesar, dizajner i pedagog. Najviše se posvećuje tradicionalnom tisku pomoću starih tiskarskih strojeva u svom studiju za visoki tisak Tiporenesansa u Ljubljani, a bavi se i urezivanjem slova u kamen. Kaligrafiju i rezbarjenje slova naučio je od majstora Kristoffela Boudensa u Belgiji i od svog oca, vrhunskog majstora kamenoklesara. Izradio je ili sudjelovao u izradi nekoliko javnih spomenika u Sloveniji (spomenik pokraj tvrđave Kluže (57), Tomanov park u Ljubljani, plaketa povodom 90. godišnjice Sveučilišta u Ljubljani (60), označavanje ribnjaka u projektu 1001 ribnjak – 1001 priča o životu, markeri na stazama Mitskog parka Rodik) i mnogih manjih izradaka koji su dio privatnih zbirki (68–60). ^{(26), (27)}

60

59

61

²⁶ (Marko Drpić – Kaligraf, Klesalec Črk, Oblikovalec in Pedagog, 5. 4. 2018 [video snimak])

²⁷ (Drpić, M., oktober 2019 [osebna komunikacija])

“Očekivala sam dramu. Kad bi kamen postao suviše tanak, bi li pukao zbog stalnog udaranja čekićem i dljetom? Odgovor je da je pukao već nekoliko puta. Pukotine (tanke poput vlasi) pojavile su se dok sam zadirala u kamen. Na mjestima gdje je kamen bio manje kompaktan, počeo se drobiti. Nije bilo drame. Samo sporo propadanje, erozija i obnavljanje koji su se ponavljali svakom novom dubinom.”

Michelle de Bruin

MICHELLE DE BRUIN

Primjer koji nije elokventan samo zbog svoje izrazito zahtjevne izrade, već i zbog tematizacije propadanja materijala i ustrajnosti ili ponavljanja postupka, na pjesnički način ilustrira rad s kamenom. Naslov djela je 10 000 sati (62–64).

Na taj neobičan izazov Michelle de Bruin privukao je odaziv javnosti na klesanje. Tijekom godina primijetila je da je većina pitanja bila vremenski ograničena. Koliko ti sati treba da to napraviš? Koliko dugo si to učila? Međutim, ova pitanja prati još jedno – što će se dogoditi ako kamen pukne?

Autorica kaže: “Ako je medij poruka, onda se nakon klesanja kamena čini da je poruka da je vrijeme iskorišteno.”

Projekt 10 000 sati nastajao je postupno. Iz plitke rezbarene skice iznova je ucrtavan, ponovno izrezbaren, opet ucrtavan... svrha nije bila išta drugo nego ponavljati ovaj postupak sve dok se kamen ne počne raspadati. Obrt je tako prikazan kao čin, a ne kao sredstvo za stvaranje savršenog djela. Autorica je postupak dokumentirala i prikupila u obliku umjetničke knjige. ⁽²⁸⁾

²⁸ (de Bruin, M., 17. 8. 2020 [osobna komunikacija])

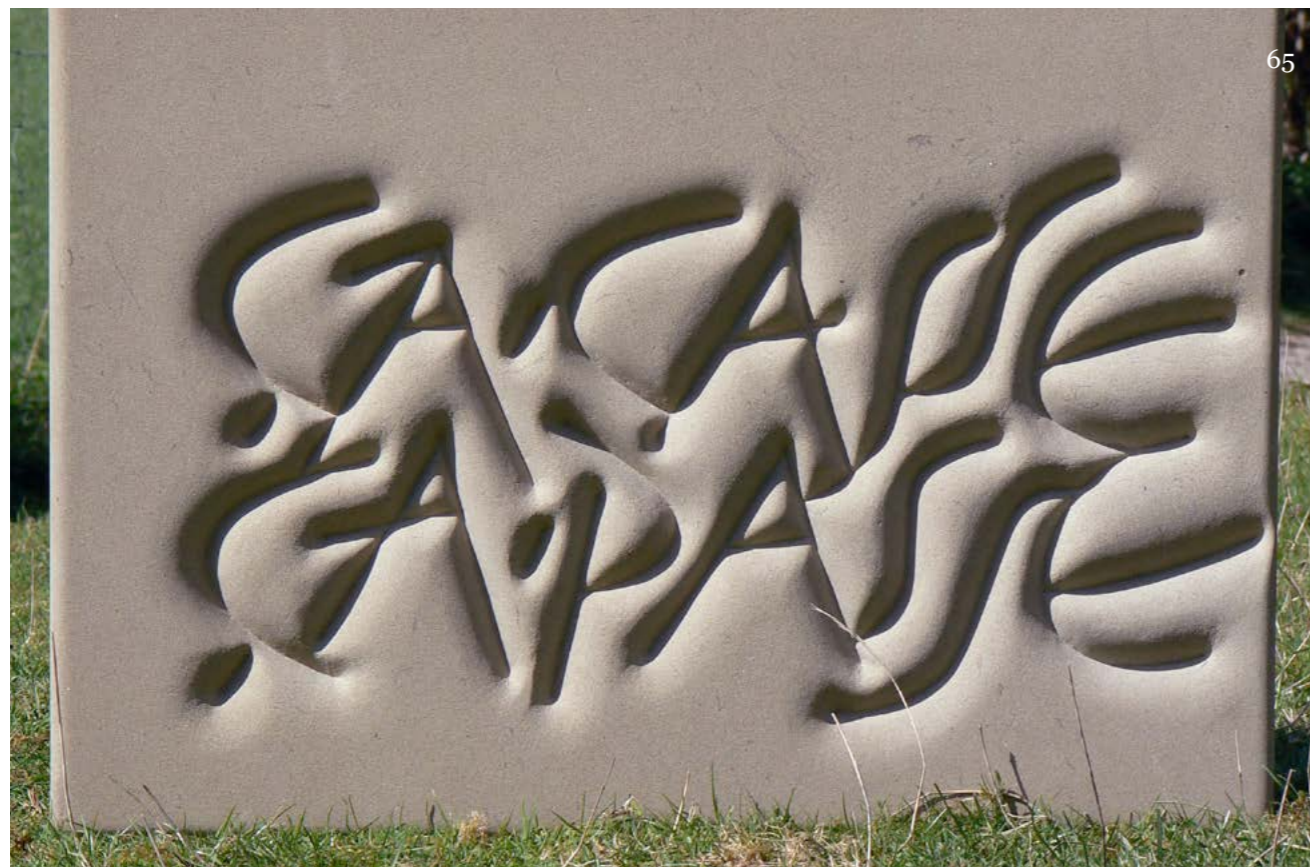

JOHN NEILSON

Rad Johna Neilsona uključuje dizajniranje i rezbanje slova u okviru arhitektonskih projekata, javnu plastiku, spomenike, plakete, razne natpise i predmete koji više nalikuju skulpturama. Izložena su dva njegova djela koja se ubrajaju u skulpture. ⁽²⁹⁾

Kod djela Ça passe ça casse (65) radi se o mekanoj, isprepletenoj cjelini koja na površini djeluje kao uzorak. U ovom slučaju slova su udubljena, ali nisu urezana klasičnim V-utorom. Sredina (najdublja točka slova) vidljiva je, što upućuje na činjenicu da se radi o urezanom utoru, premda je gornji rub, gdje se dubina slova susreće s površinom, snažno zaobljen. Tako nigdje ne primjećujemo jasno definiran, oštar rub između slova i površine. Samo nježne sjene

koje nam ispisuju ili crtaju riječi. U djelu There are no unsacred places (66) slova se uzdižu iznad površine. Prijelaz između njih je mekan, postupan, a slova su prilično tanka. Promišljenim konvergiranjem linija, slovo intervenira u prostor drugog slova i tako dodatno stvara osjećaj cjelovitosti i isprepletenosti. Na jednaki način isklesano je i djelo Cold fear (67, 68).

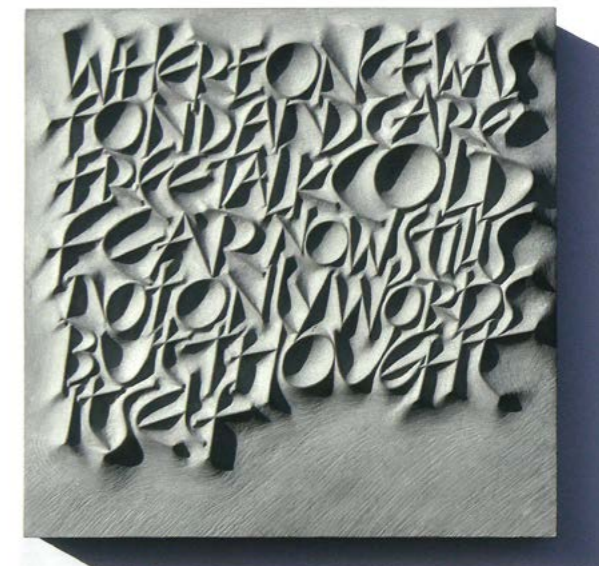

65

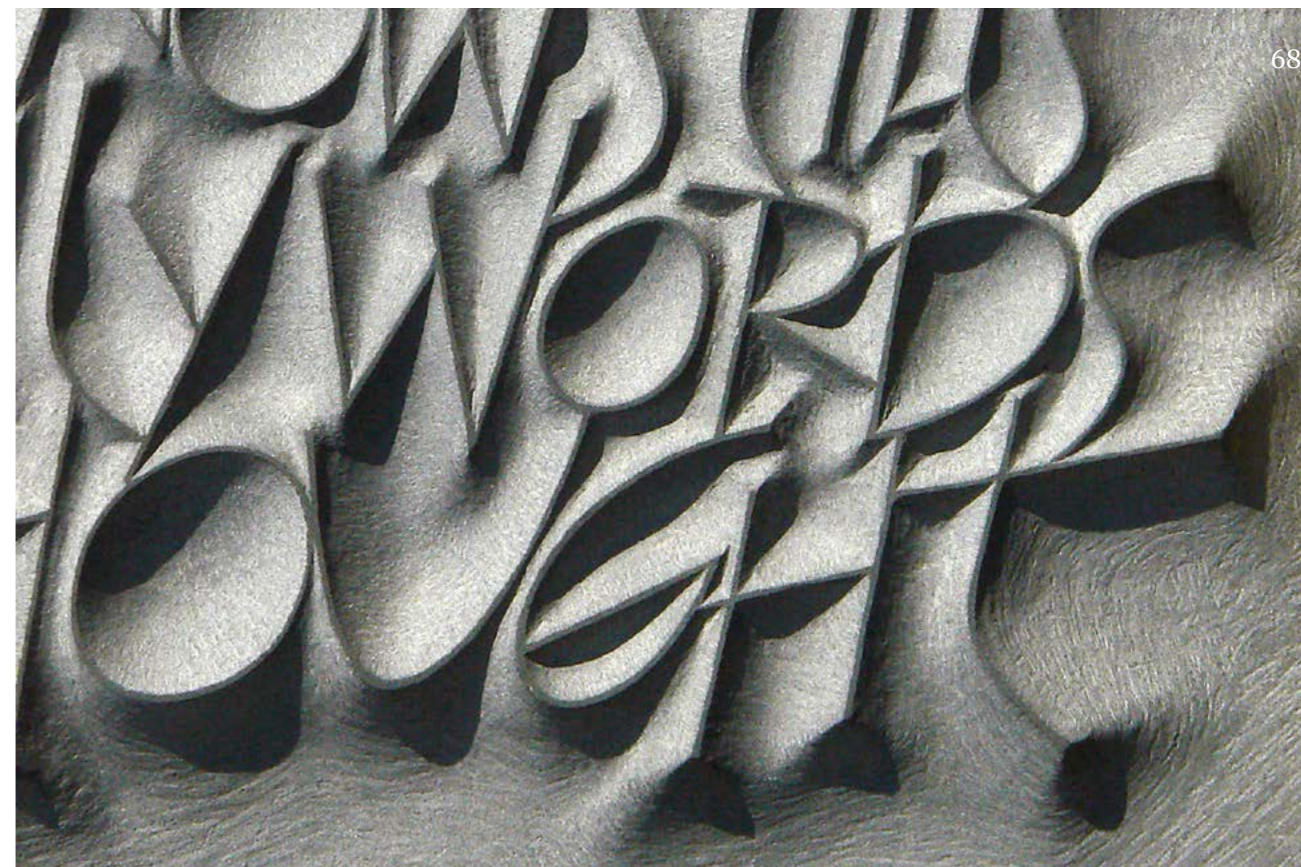
²⁹ (The Lettering Art Trust: John Neilson, 2020)

66

67

68

INCISIVE LETTERWORK

Studio Incisive Letterwork osnovala su 1988. godine Brenda Berman i Annet Stirling. Upoznale su se u umjetničkoj školi City and Guilds, gdje su se posvetile proučavanju slova. Brenda Berman je prije toga studirala slikarstvo, a Annet Stirling grafički dizajn. Njihov rad usredotočen je na velike arhitektonske natpise i “verbalne” skulpture (71). Trenutno izlažu na većim izložbama slova i nastavljaju istraživati granice čitljivosti i apstrakcije u obliku slova. ⁽³⁰⁾

Niže prikazano djelo (70) na suptilan način ispisuje riječi “art and poetry philosophy and science”.

Na djelu s desne strane (69), pored urezanih slova pojavljuju se i pigmenti, a tekst glasi: “Wake up, see the morning light, this is you, this is today.”

³⁰ (Incisive Letterwork: Designer and letter carvers, 2020)

SAŽETAK

Ova šetnja kroz neke od glavnih tema i pitanja u vezi s korištenjem kamena u svrhu obilježavanja nastala je s ciljem poticanja na korištenje prirodnog kamena i na ovom području. U svakom slučaju pritom treba istaknuti da su priroda, okoliš, određena točka krajolika i dalje na prvom mjestu. Dizajn, proizvodi i oznake ne bi trebali nadjačati lokaciju ili znamenitost koju označavamo. Kamen se sam po sebi savršeno uklapa u prirodni okoliš, ali je poštovan i nenametljiv samo ako je dobro promišljenog i savršenog izgleda. Njegova je zadaća u ovom slučaju samo podsjetiti, dati naziv, pružiti informaciju te ni na koji način ne dominirati i nadvladati sredinu u kojoj je smješten. Područje obuhvaćeno ovim priručnikom nudi mnogo više mogućnosti - to je prije svega Kras, koji predstavlja idealan prostor za realizaciju takvih projekata. Naravno, to ne znači da takvi projekti nisu poželjni ili mogući i na drugim lokacijama. Svrha ovog priručnika nije potaknuti na korištenje kamena za sve vrste obilježavanja ili na pretjeranu, nepromišljenu uporabu ovog materijala. Njegova je svrha prikazati mogućnosti koje nudi, naglasiti važnost dizajna, izbora tipografije i kvalitetne izvedbe. Važno je pronaći najprikladnije rješenje za svaki pojedinačni slučaj. Ako je odgovor na sva pitanja i iz svih aspekata kamen, tada je njegova uporaba definitivno smisljena i poželjna. Ako se koristi samo zato što bi od toga okoliš ili posjetitelji trebali nešto dobiti, dok konačni rezultat posustaje u jednoj ili više točaka izvedbe, bolje je pronaći prikladnije rješenje. S obzirom na trajnost materijala, posebnu pozornost treba posvetiti dizajnu i izvedbi jer će takav proizvod ostati u prošlosti vrlo dugo.

³¹ (Maurer, 2018, str. 102)

*“Nekoć davno bio jedan kamenčić,
prije tisuću godina, čini mi se...
Živio je, i pomislite samo –
još uvijek je živ!
Na njivi mi je slučajno
došao na dlan;
brala sam mladi krumpir
i odložila ga sa strane.
Sada ga čuvam u maloj crvenoj zdjeli;
okrugao i bijel, počiva na dnu.
Kad nastane tišina, priča mi
priču o životu dugom tisuću godina.”*

Neža Maurer ⁽³¹⁾

POPIS IZVORA

Alyoshastone: Public Art. (2020). Preuzeto s: <http://alyoshastone.com/stone-carving-and-sculpture>.

Ambrose, G., in Harris, P. (2005). *Typography: n. the arrangement, style and appearance of type and typefaces*. Lausanne: AVA Publishing.

Andrew Whittle, letter carver: Work. (2020). Preuzeto s: <http://www.andrewwhittle.net/work>.

Bašćanska staza glagoljice. (2020). Preuzeto s: <https://www.putovnica.net/odredista/hrvatska/baska/bascanska-staza-glagoljice>.

Ciglič, Z. (1993). *Kamniti svet*. Koper: Pokrajinski muzej.

Earles Meadow: The Horsham Stone. (2020). Preuzeto s: <https://web194.secure-secure.co.uk/earlesmeadowhorsham.org.uk/horsham-stone>.

Incisive Letter Work: Designer and letter carvers. (2020). Preuzeto s: <https://incisiveletterwork.com>.

Little Sparta: The Garden of Ian Hamilton Finlay. (2020). Preuzeto s: <https://www.littlesparta.org.uk/interactive-map/#>.

Llanbradach – Wikipedia. (2020). Preuzeto s: <https://en.wikipedia.org/wiki/Llanbradach>.

Maher, I. (2007). *Okrogla voda: priročnik o kalih*. Ljubljana: Zavod RS za varstvo narave.

Marko Drpić – Kaligraf, Klesalec Črk, Oblikovalec in Pedagog. Plac: 5. 4. 2018. [videoposnetek] Preuzeto s: <https://www.youtube.com/watch?v=9fqDj5ERhro>.

Martin Cook Studio: Garden Carvings. (2020). Preuzeto s: <http://martincookstudio.co.uk/garden-carvings>.

Maurer, N. (2018). *Nekaj zelo zelo lepega: zbrane pesmi za otroke*. Ljubljana: Sanje.

Norman, Donald A. (2013). *The design of everyday things – Revised and expanded edition*. New York: Basic Books.

Perkins, T. (2007). *The Art of Letter Carving in Stone*. The Crowood Press Ltd.

Pertot, I. (2002). *Izzivi kamnoseštva. Okrogla miza na temo »Kamen – dediščina Krasa«*. Kosovelova knjižnica v Sežani, Sežana.

Restoration and Maintenance: An excerpt from the Dimension Stone Design Manual, Version VIII. (2016). Preuzeto s: <https://pubs.naturalstoneinstitute.org/pub/2f75dbd6-a265-da4e-5340-c1e3dc3d0622>.

Stanza Stones: Poetry Trail Guide. (2020). Preuzeto s: <http://www.ilkeleyliteraturefestival.org.uk/wp-content/uploads/2012/05/Stanza-Stones-Trail-Guide.pdf>.

The Lettering Art Trust: John Neilson. (2020). Preuzeto s: <https://www.letteringarttrust.org.uk/artists/browse/john-neilson>.

The Lettering Art Trust: Public installations. (2020). Preuzeto s: <https://www.letteringarttrust.org.uk/public>.

Thomas Sargeant: St Pancras International. (2020). Preuzeto s: <https://www.thomassargeant.com/st-pancras-international-twinning-plaques>.

Visit Eden: Kirkby Stephen Poetry Path. (2020). Preuzeto s: <http://www.visiteden.co.uk/location-area/kirkby-stephen-poetry-path>.

Visit Kras: Pliskina Pot. (2020). Preuzeto s: <https://www.visitkras.info/pliskina-pot>.

York University Roundel. (2020). Preuzeto s: <https://www.axisweb.org/p/charlesgurrey/workset/79975-york-university-roundel>.

INFORMACIJE I KORISNE POVEZNICE

Harvey, M. (1987). Carving Letters in Stone and Wood. London: The Bodley Head.

Jakob, Sepp; Leicher, Donatus M. (1995). Schrift + Symbol in Stein, Holz und Metall. München: D. W. Callwey.

Mirtič, B., Mladenovič, A., Ramovš, A., Senegačnik, A., Vesel, J., Vižintin, N. (1999). Slovenski naravni kamen. Ljubljana: Tiskarna Hren.

Pertot, I. (2004). Načrtovati v kamnoseštvu. 1, Kamnoseški profili. Sežana: Kosovelova knjižnica; Trst: Mladika.

Renčelj, S. (2007). Kras: Kamen in življenje. Koper: Libris.

Organizacija The Lettering Art Trust

The Lettering Art Centre, Snape Maltings, Snape, Suffolk IP17 1SP: <https://www.letteringarttrust.org.uk>.

European Lettering Institute: <https://letteringinstitute.com/en/professional-programme>.

POPIS SLIKOVNE GRAĐE

- Naslovna fotografija: Detalj skulpture Ajdovščina nad Rodikom (Mitski park)
Fotografija: Kristjan Stepančič, VSŠ Sežana
- 1 Oznaka rute, Remeščica (Mitski park)
Fotografija: Nika Rihtarič, VSŠ Sežana
- 2 Oznaka rute, Na jezeru (Mitski park)
Fotografija: Jana Rajh Plohl, VSŠ Sežana
- 3 Skulptura, Cikova jama (Mitski park)
Fotografija: Martin Peca
- 4 Površinska obrada pješčenjaka
Fotografija: Špela Šedivy
- 5 Detalj skulpture, Ajdovščina nad Rodikom (Mitski park)
Fotografija: Martin Peca
- 6–9 Primjer oblikovanja pločice s natpisom
Izvor: Perkins, 2007, str. 163, 164, 166
- 10 Detalj oznake rute, Baba (Mitski park)
Fotografija: Aleksander Zdjarski, VSŠ Sežana
- 11 Rezbarenje slova
Fotografija: Aleksander Zdjarski, VSŠ Sežana
- 12 Prikaz različitih vrsta profila, odnosno klesanja
Ilustracija: Špela Šedivy
- 13 Vrhunsko oblikovan i izrađen nadgrobni spomenik
Fotografija: Teucer Wilson
- 14–15 Graničnik Križ–Tomaj
Fotografije: Jadran Čeh
- 16 Putokaz u Dutovlju
Fotografija: Martin Peca
- 17 Putokaz u Štorju
Fotografija: Martin Peca
- 18 The Present Order
Fotografija: Robin Gillanders
- 19 The Present Order
Fotografija: Andrew Lawson
- 20 Naziv naselja Llanbradach urezano u masivni komad kamena
Fotografija: Alyosha Moeran
- 21 Okrugla klesana ploča u parku sveučilišta u Yorku
Fotografija: Charles Gurrey
- 22 Popločeni okrugli orijentir ispred galerije Serpentine u Londonu
Fotografija: Andrew Whittle
- 23 Željeznička postaja St. Pancras s ugrađenom pločom
Fotografija: Sam Lane Photography
- 24 Primjer ploče ugrađene u tlo interijera
Fotografija: Sam Lane Photography
- 25–27 Kamena klesana fasada i detalji bolnice u Engleskoj
Fotografije: Alyosha Moeran
- 28 Kamena noga klupe s izrezbarenom posvetom
Fotografija: Martin Cook
- 29 Klesana ploča na površini stola, urezan natpis na rubu stola
Fotografija: Martin Cook
- 30 Viseća kamena oznaka s uklesanim monogramom Albrehta Dürera
Fotografija: Robin Gillanders
- 31–32 Tanka pločica za označavanje izrađena od škriljevca
Izvor: Perkins, 2007, str. 87
- 33 Viseća kamena oznaka
Fotografija: Robin Gillanders
- 34 Putokaz nakon montaže, Kobilja glava (Mitski park),
Fotografija: Marko Klančar, VSŠ Sežana
- 35 Kapljice vode na površini (hidrofobni premaz), raskrižje, (Mitski park)
Fotografija: Špela Šedivy
- 36 Baba (instalacija u prostoru, Mitski park)
Fotografija: Kristjan Stepančič, VSŠ Sežana
- 37 Kovačeva postelja, Njivice (Mitski park)
Fotografija: Katja Rotar, VSŠ Sežana
- 38 Jama, Cikova jama (Mitski park)
Fotografija: Tina Furlan, VSŠ Sežana
- 39 Vještice ruke, Kobilja glava (Mitski park)
Fotografija: Tina Furlan, VSŠ Sežana
- 40 Šembilja (detalj), Pod lisičino (Mitski park)
Fotografija: Špela Gomezel, VSŠ Sežana
- 41 Mlinsko kamenje (Mitski park)
Fotografija: Olivier Kumičić
- 42 Izrezbareni simboli obilja (Mitski park)
Fotografija: Olivier Kumičić
- 43 Zrno zobi i zrno raži (Mitski park)
Fotografija: Olivier Kumičić
- 44 Izrezbareni simboli Peruna, Mokoši i njihove djece (Mitski park)
Fotografija: Olivier Kumičić
- 45 Putokaz na Pliskinoj stazi (ugrađen u suhozid)
Fotografija: Martin Peca

46	Putokaz na Pliskinoj stazi (smjer udesno) Fotografija: Martin Peca	66	There are no unsacred places Fotografija: John Neilson
47	Putokaz na Pliskinoj stazi (smjer ulijevo i oznaka za odmorište) Fotografija: Martin Peca	67	Cold fear ... Fotografija: John Neilson
48	Podkal (oznaka za obnovljeni ribnjak) Fotografija: Martin Peca	68	Cold fear ..., detalj Fotografija: John Neilson
49	Ribnjak u blizini mjesta Vrabce (oznaka za obnovljeni ribnjak) Fotografija: Martin Peca	69	Urezana slova i pigmenti Fotografija: Incisive Letterwork Studio
50	Klupa s urezanim natpisom (oznaka za obnovljeni ribnjak) Fotografija: Martin Peca	70	Art and Poetry, Philosophy and science Fotografija: Incisive Letterwork Studio
51	Slovo L (u glagoljici) Fotografija: Fedor Vučemilović	71	Skulptura od riječi Fotografija: Incisive Letterwork Studio
52	Slovo A (u glagoljici) Fotografija: Fedor Vučemilović	72	Putokaz, Robida (Mitski park) Fotografija: Špela Gomezel, VSŠ Sežana
53	Urezana slova na prirodnoj površini kamena (Staza poezije) Izvor: Perkins, 2007, str. 177		
54	Jedan od kamena na Stazi poezije Fotografija: Val Corbett		
55	Putokaz u mjestu Earles Meadow Fotografija: Christopher Elsey		
56	Skulptura u pristaništu u Chichesteru Fotografija: Alyosha Moeran		
57	Spomenik u blizini tvrđave Kluže Fotografija: Marko Drpić		
58	Simbol & na kamenom bloku Fotografija: Marko Drpić		
59	Vrtni ukras - Vrtlareva ruka miriše Fotografija: Marko Drpić		
60	Kameni blokovi s urezanim slovima Fotografija: Marko Drpić		
61	Plaketa povodom 90. godišnjice Sveučilišta u Ljubljani Fotografija: Marko Drpić		
62	Osjetljiv i dugotrajan posao - 10 000 sati Fotografija: Michelle de Bruin		
63	Detalj - nježno odstranjivanje materijala Fotografija: Michelle de Bruin		
64	Detalj - odstranjivanje dna Fotografija: Michelle de Bruin		
65	Mekana, u kamen utopljena slova Fotografija: John Neilson		

PROJEKT MITSKI PARK - ZAJEDNIČKA PREKOGRANIČNA TURISTIČKA DESTINACIJA ZA OČUVANJE, ZAŠTITU I PROMICANJE BAŠTINE MITSKOG PROSTORA

Glavni cilj projekta je aktivno očuvanje i valoriziranje kulturne baštine mitskog krajolika u svjetlu održivog turizma na području općina Mošćenička Draga i Hrpelje - Kozina.

Početak provedbe projekta:

01. 09. 2018

Trajanje projekta:

32 mjeseci

Vrijednost projekta:

745.050,00 EUR (633.292,00 EUR ERDF)

Vodeći partner:

Općina Hrpelje - Kozina

Projektne partneri:

Općina Mošćenička Draga (HR),
Sveučilište u Rijeci - Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu (HR),
Univerza na Primorskom/Universita' del Litorale - Fakulteta za humanistične studije (SI),
Turistička zajednica Općine Mošćenička Draga (HR),
Arhej d.o.o. (SI),
Inkubator d. o. o. Sežana (SI).

Projektom smo stvorili prekograničnu destinaciju Mitski park čije se glavne atrakcije nalaze na hrvatskoj strani (Općina Mošćenička Draga: područje Trebišća) i slovenskoj strani (Općina Hrpelje - Kozina: područje Rodika). Ideja projekta je temeljem proučavanja slavenske i pretslavenske baštine pronaći poveznice koje spajaju dvije lokacije i turistički valorizirati tu baštinu mitskog krajolika.

U tu svrhu na oba područja postavljeni su centri za posjetitelje, uređene staze, kamene skulpture i oznake kamenim natpisima "mitske" staze, a stvoreni su i dodatni inovativni sadržaji koji privlače posjetitelje tijekom cijele godine.

Nova prekogranična turistička destinacija Mitski park je promovirana na turističkom tržištu putem turističkih paket-aranžmana namijenjenih posebnim ciljnim skupinama. Osim animacijskog programa na licu mjesta i aplikacije za vođenje po Parku, za posjetitelje su dizajnirani i inovativni suveniri.

Kako bi se osigurala održivost projekta, o Mitskom parku i njegovoj ponudi provedena je edukacija lokalnih stanovnika, poduzeća, turistički i agencijski djelatnici, te posebni vodiči, na oba prekogranična područja.

Projekt i publikacija sufinancirani iz Europskog fonda za regionalni razvoj (EFRR) u sklopu Programa suradnje INTERREG A – V Slovenija - Hrvatska.

Sadržaj ovog priručnika ne odražava nužno službeno stajalište Europske unije i isključiva je odgovornost autora.

KAMEN I OZNAČAVANJE

STRUČNI PRIRUČNIK O MOGUĆNOSTIMA KORIŠTENJA KAMENA PRI OBILJEŽAVANJU INFO TOČAKA

Autorica: Špela Šedivy, Inkubator d. o. o. Sežana

Urednik: Anton Marn

Izdavač: Inkubator d.o.o. Sežana

Nakladnik: Ad Pirum – Zavod za intelektualne dejavnosti

Recenzija i stručni savjeti:

Anton Marn, Damjan Švara, Matej Perčič

Fotografije:

Kristjan Stepančič, Nika Rihtarič, Jana Rajh Plohl, Martin Peca, Špela Šedivy, Aleksander Zdjarski, Teucer Wilson, Jadran Čeh, Robin Gillanders, Andrew Lawson, Alyosha Moeran, Charles Gurrey, Andrew Whittle, Sam Lane Photography, Martin Cook, Marko Klančar, Katja Rotar, Tina Furlan, Špela Gomezel, Olivier Kumičić, Fedor Vučemilović, Val Corbett, Christopher Elsey, Marko Drpić, Michelle de Bruin, John Neilson, Incisive Stonework Studio

Ilustracija: Špela Šedivy

Dizajn i prijelom: Špela Šedivy

Prijevod: Dvojka d.o.o.

Tisak: Demat d.o.o.

Naklada: 100 primjeraka

Cijena: besplatno

© 2021, Ad Pirum, Logatec

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 56855299

ISBN 978-961-95340-1-4 (PDF)

SVEUČILIŠTE U RIJECI UNIVERSITY OF RIJKA
FAKULTET ZA MENADŽMENT U TURIZMU I UGOSTITELJSTVU
FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY MANAGEMENT
OPATIJA, HRVATSKA CROATIA

arhe,

inkubator
sežana

9 789619 534014